

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ У СВІТІ, ЩО СТІМКО ЗМІНЮЄТЬСЯ

У статті аналізується розвиток особистості на тлі стрімких соціальних трансформацій як складну соціально-психологічну проблему, яка є одним з важливих викликів для сучасної психології. У контексті міждисциплінарного дискурсу виокремлюється соціально-психологічний ракурс її розгляду, наводяться моделі її дослідження. Пропонується доповнити соціально-психологічний аналіз зазначених змін діахронним розглядом ритмів соціокультурних перетворень у їх стосунку до особистості. Порівнюючи підходи до вивчення особистості на тлі революцій та соціальної еволюції початку ХХ століття та сьогодення окреслюється поле аналізу в межах двох основних модусів її існування – екстремального та повсякденного, що дозволяє на методологічному рівні поєднати ресурси синергетики вкупі з елементами психолого-історичного аналізу.

Ключові слова: розвиток особистості, нестабільність, невизначеність, соціальний розвиток, екстремальність, повсякденність.

The article deals with the personality development during fast social transformations as a complex socio-psychological problem, which is one of the important challenges for modern psychology. In the domain of interdisciplinary discourse is singled out the socio-psychological perspective of its consideration, is pointed out theoretical and applied models of its research in the context of civilization stabilization in which are presented various ways of finding a connection between social transformations and personal changes. In the article has been proposed the socio-psychological analysis of the mentioned changes with the help of diachronic method of rhythms of sociocultural transformations in their relation to the personality in history. In the article are viewed theoretical principles of studying personality against the background of revolutions and social evolution at the beginning of the twentieth century, for example, by models of the civilizational description, cultural changes which combine the ideas of cyclicity, social progress and creativism. Despite the proliferation of the formative and the dialectical methods, is used the advantages of systemic and synergistic methods, because they confirm its commitment to the evolutionary vision and allow more deeply present the picture of the social and socio-psychological changes.

The priority is given not to the description of basic coordinates of social reality and the challenges, which it generates regarding to personality and its response, but to the process of studying social changes by distinguishing between linear (evolutionary and revolutionary) and non-linear types of development. Their combination is considered on an example of psychological and historical analysis of some aspects of the history of the West Ukrainian People's Republic (ZUNR). On this basis, the field of analysis is defined within two main modes of individual existence – extreme and everyday, which allows on the methodological level to combine the resources of synergetics together with the elements of psychological and historical analysis.

Keywords: personality development, instability, uncertainty, social development, extreme, everyday life.

Постановка проблеми. В умовах соціальних і культурних трансформацій вивчення закономірностей та механізмів різномасштабних перетворень у природі й суспільстві набуває виразного міждисциплінарного спрямування. Із-поміж розмаїття змін увагу науковців привертають соціальні перетворення, що

відзначаються пришвидшенням темпів та непередбачуваністю історичної динаміки. За цих умов особистість маніфестує себе як система, що відкрита до змін – у форматі не лише творчої активності й саморозвитку, а й зрушень її історичного габітусу, зокрема форм соціальної стабільної поведінки.

На думку українського філософа С. Кримського ми є свідками небувалого прискорення людської історії. З погляду філософської антропології «на передній план сучасності в глобальному масштабі висувається проблема перехідних процесів» [15, с. 200]. Перманентні трансформації соціальних структур приводять, з одного боку, до проблематизації людського буття та формування ідеології маргінальності людського існування; з другого боку – до перетворень на рівні цивілізацій, рангів культур і самого історичного буття [16, с. 243]. Зрушення у суспільстві та способі життя людей нині набувають як поступового, так і революційного та, навіть, катастрофічного характеру. Вони втягують сучасників у цивілізаційний вир небаченої соціальної інтенсивності та амплітуди, що несе «третю хвилю» (Е. Тоффлер) [26], хоча й не виключає нівелювання альтернатив та «кінця історії» за Ф. Фукуямою [28].

Труднощі досягнення життєвого благополуччя на стрімкій хвилі історичного розвитку показують, що сучасна особистість не завжди володіє належним спектром ключових життєвих компетентностей. Суперечності соціального буття можуть викликати як гордість сучасним цивілізаційним поступом, його технологічними інноваціями, так і почуття розчарування, байдужість, що свідчить про негативні сторони існування та вияви людської деструктивності в умовах сучасної цивілізації (Е. Фромм) [27]. На думку польського психолога Ю. Козелецького людина часто-густо не здатна охопити розмаїття завдань новочасного життя та у той чи інший спосіб стабілізувати власну поведінку [14]. У складному динамічному світі «мільйони ... напружено шукають власну ідентичність або якусь магічну терапію, що полегшує возз'єднання їхньої особистості ... «вираховують» засоби, за допомогою яких можна було б перемогти хаос і внутрішню ентропію, сформувати власний порядок» [14, с. 214].

Констатацію соціально-психологічних змін у поведінці новочасної особистості науковці поєднують з різноаспектним аналізом перетворень самої соціальної реальності. Вважається, що вона представлена, з одного боку, структурами, з іншого боку – феноменологічними процесами. Соціологи та соціальні психологи відзначають винятковий динамізм, невизначеність, гетерогенність, плинність (З. Бауман) [4], рефлексивність (Е. Гідденс) [10] та інші. Суперечливість новітнього соціального порядку пов'язують з унікальністю феномену глобалізації, ознаками нового «осьового віку» (Г. Йоас) [12], з наслідками культурної еволюції цього порядку (Ф. А. фон Хайек) [32], з конфігураціями повсякденного та екстремального способів існування людини (Т. Титаренко) [23].

Ґрунтовний аналіз наслідків соціального та технологічного прогресу в умовах стрімких соціальних змін представлено в соціологічній концепції суспільства ризику У. Бека. В її рамках соціальна архітектоніка та динаміка технологічного суспільства кінця ХХ століття розглянута крізь призму ризиків, загроз та небезпек – як цивілізація на «верхівці вулкану» [5]. У суспільстві ризику відбу-

вається наростання та розподіл індустріальних та інших ризиків, їхня глобалізація, що здатні викликати цивілізаційні катастрофи [5, с. 27]. З цього випливає, що сама доля людини в епоху розвинутої цивілізації тісно переплітається з численними ризиками [5, с. 48]. Тому ситуації ризику зовсім не зводяться до неперервної класової боротьби. Вони є системним наслідком модернізації та технологічного прогресу, які супроводжуються історичним розривом людей з усталеними укладом та формами життя. Зрештою мовиться про добу невизначеності, ризиків та загроз.

Мета зазначеної статті окреслити шляхи соціально-психологічної проблематизації ситуації розвитку особистості у світі, що стрімко змінюється.

Завдання 1. Визначити соціально-психологічний ракурс аналізу проблеми розвитку особистості в сучасному міждисциплінарному дискурсі та окреслити основні теоретичні моделі *mobilis in mobilis*.

2. Окреслити психолого-історичний ракурс аналізу особистості в діахронії в його основних модусах.

Огляд існуючих напрацювань. Поряд з нестабільністю соціальних процесів у часі для сучасного життя властива їхня просторова нерівномірність, що виявляється у множинності способів існування особистості в ньому (В. Москаленко) [20]. На цьому тлі більш помітно вирізняються типові зміни в соціально-психологічних феноменах на рівні особистості, групи, в міжгрупових стосунках. Йдеться про розширення репертуару стилів поведінки та стратегій саморозвитку особистості, зростання її суб'єктного потенціалу, багатовимірності вікових та гендерних особливостей тощо (О. Асмолов, З. Бауман, Л. Заграй, З. Карпенко, Ю. Козелецький, С. Кузікова, С. Максименко, М. Савчин, М. Слюсаревський, В. Татенко, Т. Титаренко, А. Фурман, А. Шамне та ін.). У соціології та соціальній психології у вивченні соціальної поведінки в ситуації соціальної нестабільності неабиякої актуальності набуває проблема її психологічної регуляції (Л. Бевзенко, Н. Бойко, Є. Головаха, О. Злобіна, І. Мартинюк, Н. Соболева та ін.).

У дещо віддалений від екстремальності повсякденний ландшафт поміщає сучасне суспільство відомий соціолог З. Бауман [4]. Він зауважує невластиве попереднім етапам людського існування пришвидшення нинішніх темпів життя, деформацію системи цінностей та наголошує на поширенні «нового» кочового способу життя. «Плинне суспільство» за З. Бауманом – це суспільство споживання з високим ступенем територіальної мобільності, яке повсякчас спонукає його членів нестримно грати роль споживача [4, с. 86]. В умовах глобалізації існуванню притаманна повсякчасна мінливість, потяг до переживання чарівної легкості буття та кочовий триб життя, а тому нова якість соціальності [4]. Візиткою плинного суспільства стають новочасні блукачі, оскільки саме їм властиві омріяні гнучкість, мінливість, прозорість, мобільність. Вони захоплено мандрують, вчаться, торгують, відпочивають, й, нарешті, як переповнені враженнями туристи фланірують містами світу.

Виклад результатів дослідження. Численні варіанти соціально-психологічного аналізу згаданих змін людини та суспільства стають такими собі

індикаторами «чутливості» класичних або новітніх наукових парадигм до інноваційних пошуків на теренах забезпечення повноти життєздійснення нашого сучасника, розвитку в нього готовності до прийняття рішень в умовах невизначеності. У цьому контексті особливої гостроти набувають питання збереження життєздатності особистості, її психологічного благополуччя у світі, що перманентно змінюється, у якому один може себе почувати «твердим горішком», першовідкривачем, інший – вимушеним мігрантом, самотнім пілігримом.

Не випадково світова наукова спільнота десятиліття поспіль широко обговорює питання організації соціальної реальності на засадах зрілості та балансу соціального розвитку. Цей потужний дискурс опирається на виступи учасників Програми сталого розвитку, в основу якої покладені доповіді Римського клубу та матеріали численних наукових конференцій під егідою ООН [22]. Вагомим внеском на його теренах стала «Декларація тисячоліття» ООН, що була прийнята у 2000 році на Саміті «Тисячоліття ООН». Вона визначила Цілі Розвитку Тисячоліття (ЦРТ), тобто всеосяжні рамки цінностей, принципів і ключових чинників розвитку нашої цивілізації [29].

У фокус сучасних соціально-філософських та історико-соціологічних дискусій потрапляють глобальні аспекти історичного розвитку. Йдеться про вивчення особливостей як лінійної (еволюційної, революційної), так і нелінійної, зокрема циклічної соціальної динаміки. Під впливом ідей світ-системного аналізу (world-system analysis) І. Валлерстайна, базовим об'єктом дослідження світ-системної перспективи (world-system perspective) визнається цілісна соціальна система в її історичному розвитку [36]. Говорячи про місце особистості у цій системі варто згадати оригінальну концепцію історичної циклічності соціальних процесів, яку обґрунтували українські вчені Е. Афонін, О. Бандурка, А. Мартинов [3]. У її рамках соціокультурна генеза особистості розглядається вкупі з соціально-історичним розвитком та глобальними проблемами цивілізаційного поступу.

Враховуючи ідеї циклічної хронософії І. Валлерстайна, згадані автори застосовують прийом рекапітуляції (від лат. recapitulation = повторення), оскільки здійснюють опис основних фаз універсального епохального циклу на зразок основних віх онтогенезу (революція, інволюція, коеволюція, еволюція суспільного розвитку) [3, с. 41]. Вони створили типологію соціально-історичних суб'єктів глобального розвитку, що дозволило істотно доповнити існуючі уявлення про історичні типи особистостей, що розвиваються на тлі культур чи цивілізацій, зокрема в умовах українського суспільства.

Соціальні психологи теж зацікавлені у вивченні особистісних аспектів соціально-історичного розвитку, що реалізується на тлі багаторівневих, нелінійних змін соціальної реальності. Перед тут ведуть студії соціального розвитку особистості. Насамперед йдеться про вивчення динаміки видів її соціальної ідентичності та автентичності, що поєднується з аналізом суспільних трансформацій, зокрема особливостями транзитивного суспільства (В. Злівков) [11]. Результати згаданих пошуків дозволяють сформулювати змістовні відповіді на існуючі соціокультурні суперечності та соціальні переміни, що відбулися за

останні десятиліття. Проте про осмислення розвитку особистості в контексті соціальної історії, спроби виокремлення психолого-історичних закономірностей типів та форм поведінки наразі не йдеться.

Відтак висунуте П. Блонським, Л. Виготським, а згодом підхоплене російськими вченими Г. Андрєєвою, О. Асмоловим, А. Брушлінським та іншими положення про те, що: «психологія особистості може бути зрозуміла лише як історія розвитку особистості, яка змінюється у світі, що саме змінюється» [1, с. 407], варто віднести до класу найскладніших і багатоаспектних проблем сучасної психології. Вона потребує комплексного розв'язання на теоретико-методологічному та емпіричному рівнях наукового пошуку.

З-поміж вчених, які одні з перших розробили психологічну модель соціального поведінки на тлі соціальних змін згадаємо О. Белінську та О. Тихомандрицьку. Ця модель базується на неklasичній парадигмі та ідеях структуралізму в психології, де соціальні зміни визнаються похідними від ціннісно-нормативної кризи суспільства посттоталітарної доби [6]. Услід за Г. Андрєєвою, авторки вбачають сутність соціальної нестабільності в неузгодженості соціальних змін у різних сферах суспільного життя. Вона помічається, насамперед, у відмінностях їхнього напрямку та темпу, приміром, в економіці, політиці, культурі тощо. У свою чергу рівні соціальних змін розглядаються у контексті процесу соціалізації.

Попри низку переваг згаданих моделі, на нашу думку, бракує соціально-історичної глибини, що й обмежує її пояснювальні можливості. Так, розглядаючи злам соціокультурних регуляторів доби тоталітаризму, О. Белінська, О. Тихомандрицька обминають питання соціальної нестабільності й ціннісно-нормативної кризи на двох з трьох декларованих ними рівнях організації суспільства (соціальної групи та суспільства загалом). За їхніми словами мезорівень і макрорівень соціальної взаємодії «можуть задовольнятися соціально-філософським і соціологічним осмисленням» [6, с. 278]. Натомість головна увага повертається до мікрорівня аналізу, тобто до ймовірних особистісних змін у ситуації соціальної нестабільності (виявів тривожності, соціальної дезадаптації тощо), котрий дозволяє дійти до змістовних, проте неповних, із погляду обмежень запропонованої схеми висновків.

Не менший інтерес викликає спроба групи російських науковців (О. Асмолов, О. Белінська, Гусєв інші) оновити «психологічний багаж» аналізу людини в епоху перемін (2018) [2]. Вона представлена спільним проектом «*mobilis in mobilis*», в якому значна увага приділяється обґрунтуванню методології психологічного пошуку в царині психології невизначеності, зокрема соціокультурної. Автори обрали шлях опису надто мінливого дискурсу сучасності в координатах складності / простоти, розмаїття / одноманіття, невизначеності / визначеності [2]. Викликам сучасності – прискоренню змін, мобільності, плинності, поліфонічності, гетерогенності протиставляється пошук можливостей особистісного розвитку, зокрема практики підтримки та фасилітації за цих умов. Проте згадані студії є результатами швидше синхронічних досліджень соціокультурних реалій суто російського суспільства та здатності особистості визначити внутрішні

опори за цих умов (мотивації породження вільної дії чи психології травми і втрати Я).

Водночас у пошуках соціально-психологічних маркерів розвитку особистості в умовах сучасної соціальної реальності психологи-практики звертаються до методологічних та методичних схем, що вже засвідчили свою ефективність. Приміром вони запозичуються зі сфери організаційної психології, економіки та психології бізнесу. Зазвичай такі схеми містять новітні алгоритми швидкого реагування у цих сферах розвитку особистості і стосуються трансформації її поведінки у діловій сфері, збереження ресурсів саморозвитку.

Найперше йдеться про модель типу «Виклик – відповідь». Її витoki вбачаємо у цивілізаційній теорії Дж. Тойнбі [25]. Так, у бізнес середовищі, зокрема в роботі з персоналом, перед тим у військовій сфері, поширення нині набула оригінальна концепція V.U.C.A.-середовища. З пропозиції працівників Воєнного коледжу армії США цей термін був введений до переліку статей словника з бізнес-консалтингу для позначення новочасної соціальної реальності. Йдеться про V.U.C.A.-світ – акронім від англ. слів «Volatility» – нестабільність, «Uncertainty» – непередбачуваність, «Complexity» – складність, «Ambiguity» – неясність [19]. Автори цієї моделі виходять з припущення про те, що нестабільний V.U.C.A.-світ прийшов на зміну більш стабільному світу ХХ століття, тобто S.P.O.D.-світу (акронім від англ. слів «Steady» – сталий, «Predictable» – передбачуваний, «Ordinary» – простий, звичайний, «Definite» – визначений) [19]. Очевидно, що компетентному фахівцю варто враховувати риси нестабільності соціального існування у стосунку до його професійної діяльності та вміти генерувати адекватну відповідь. Вона уможлиблюється завдяки оволодінню низкою здатностей, що дозволяють особистості ефективно взаємодіяти за перманентно екстремальних соціальних умов. Розробник концепції-відповіді на виклики V.U.C.A. англійський економіст К. Робертс відносить до них наступні якості: «бачення», «розуміння», «креативність / простота» та «гнучкість / спритність». Набуття згаданих здатностей дозволяє конструктивно стабілізувати соціальну взаємодію не лише військовим фахівцям, представникам великого та малого бізнесу, державним службовцям [33], а й широкому загалу в повсякденному житті.

Таким чином, складність конструювання стабілізуючих відповідей на ризики нестабільного суспільства зумовлена їхньою причетністю, з одного боку, до практик особистісного зростання, розвитку особистісно значущих якостей особистості, з другого боку – до розробки стратегій життєстійкої соціальної поведінки (Л. Березовська, Т. Ларіна, С. Мадді, Т. Титаренко та інші) [7; 24; 34], які можуть бути використані задля розробки соціально-психологічних показників сталого розвитку на рівні малої групи чи організації.

Отже, у процесі аналітично-критичного огляду студій особистості в контекст процесів перманентної соціальної нестабільності стає зрозуміло, що онтологічна невизначеність та багатоаспектність траєкторій її сучасного розвитку потребує не лише соціально-психологічної, а й психолого-історичної проблематизації.

На початках спрямуємо наш пошук у міждисциплінарне та міжгалузеве річчя, зокрема торкнемося сучасних психологічних поглядів на сутність розвитку загалом. У цьому контексті найбільше важить поділ розвитку на два типи – індивідуальний та історичний. Мовиться про розрізнення онтогенезу і еволюції, адже з погляду філософії вважається, що їм властива відмінна детермінація. Так, індивідуальний розвиток організму, зокрема людського, попри його пластичність, підлягає більш жорсткому програмуванню, в тому числі генетичному. Він відзначається високою мірою протидії перешкодам, оскільки така система поступово набуває рис високої інтеграції, автономності, цілісності.

Натомість субстратом історичних змін та більш складної соціальної динаміки лінійного та нелінійного типу вважаються системи популяційного або соціетального типу. Їхня організація є порівняно більш гнучкою й мобільною. Лінія динаміки та розвитку соціетальних систем є слабо прогнозованою – переважно стохастичною (імовірнісною, невизначеною), тоді як для онтогенетичних систем більше значущою є каузальна детермінація. Звідси випливає, що індивідуальний та історичний розвиток організмів – це відмінні типи розвитку, з властивими їм закономірностями та масштабами перетворення їхньої організації.

Саме у мережах детермінацій індивідуального та популяційного типу фіксується точка їхнього перетину, в якій розгортається розвиток особистості. Він опиняється у центрі складної панорами соціальної динаміки, її ритміки і представляє, на нашу думку, її контрапункт (іт. *contrappunto* – мелодія, що звучить одночасно з основною мелодією). Припускаємо, що в умовах швидкоплинності та нестабільності в цьому «особистісному» контрапункті теж починає доминувати тема невизначеності та швидкоплинних змін.

У подальших шуканнях маємо на меті розгледіти новий ракурс соціально-психологічного розв'язання проблеми особистісно-суспільної динаміки, а саме: соціопсихолого-історичний. То ж прикмети соціально-психологічної когерентності особистісних змін в контексті соціальних перетворень шукаємо не лише в міждисциплінарному форматі цивілізаційних «виклик – відповідь», а й сформулюємо на більш твердому для психології фундаменті її методологічних принципів (принципу розвитку та причетних до нього принципів), методичних підходів (системний та синергетичний аналізи), базових понять та термінів.

Найперше міркуємо, що соціальні процеси можуть бути представлені окремими соціальними змінами, соціальною динамікою, зрештою соціальним розвитком, які по-різному розгортаються у просторі й часі. Так, соціальний розвиток виявляється у необоротних якісних перетвореннях в суспільному житті, важливою характеристикою яких є історичний час. Соціальній динаміці властивий певний темп, ритм, лінійність – спрямованість (соціальний, культурний, економічний, технічний, науковий прогрес або регрес), або не лінійність, одним з варіантів якої є циклічність (соціальний коловорот).

У історичному часі соціальний процес здатен уповільнюватися й пришвидшуватися, набувати в межах окремих історичних періодів та епох характеру політичних криз, екстремальних ситуацій чи революційних перетворень.

На противагу спрощеній хронометрії та хронології лінійного історичного часу, який розгортається у вимірах підйомів (соціального прогресу) або спадів (соціального регресу) схиляємося до позиції французького історика повсякденності Ф. Броделя, який обстоює нелінійність та множинність типів соціального часу [8]. Це дозволяє говорити про варіативність змін незмінних соціальних структур та особистісних форм поведінки водночас. Не менший інтерес у нашому подальшому пошуку викликає процесуально-суб'єктна модель суспільства знаного соціолога П. Штомпки. У цій моделі історичний час виступає не лише як «події в часі», але й «час у подіях», оскільки суспільство є областю перманентних соціальних змін, які є сукупним результатом масових дій індивідів [31]. На довгих історичних дистанціях множинний соціальний час маніфестує зміни прогресивного вектору на регресивний і, навпаки. Йому властиві циклічні коливання в бік нестабільності або стабільності (від загроз і ризиків до станів відносного балансу й сталості) та багатошаровість модусів соціальної екзистенції соціальних спільнот і її членів (повсякденної, збалансованої чи екстремальної, транзитивної) тощо.

Втім, відзначаючи безперечні досягнення сучасної соціології та соціальної психології в аналізі складних соціальних систем на стадії адаптації чи революції та місця в них генези особистості зауважимо, що ще сто років тому позитивістська наука сформулювала власні відповіді на виклики тогочасної нестабільності. У середині ХІХ – на початку ХХ століття у полі зору дослідників опинилися численні прояви стрімкого прогресу або ж виразного надлому, «присмерку Європи» (О. Шпенглер) [30], оскільки філософам, соціологам, політикам світ теж видавався перехідним або й революційним [30, с. 28]. На той час визнання отримали низка теоретичних моделей циклічного опису цивілізаційних, культурних змін на тлі соціальної еволюції, приміром індустріалізації, які поєднували ідеї соціального прогресу та креаціонізму. Інші теорії, приміром марксизм, озброїлися діалектичним методом і базувалися на положеннях про класову структуру суспільства й уявленнях про соціальний клас як рушійну силу революційних соціальних змін. У науковому дискурсі перед вели ідеї лінійного розвитку – прогресивних перетворень, які здобули перевагу в науковому дискурсі й утвердилися у вигляді реформістської та революційної парадигм. Проте вони мали противників в особі прихильників циклічного розвитку суспільства, які схилялися до нелінійних тлумачень розвитку та заперечували соціальний прогрес.

На цьому тлі зародилася полеміка стосовно провідних факторів історичного розвитку, його макроеволюції, що не вщухає донині. Йдеться про «геоцентризм», який спершу утвердився в дусі класичного географічного детермінізму Ш. Монтеск'є, І.-Г. Гердера, лінійний та нелінійний «економіцентризм» (від марксизму до сучасного світ-системного аналізу І. Валлерстайна), «техноцентризм», «культуроцентризм» (О. Шпенглер, К. Леві-Строс, Е. Касіпер, Н. Еліас, М. Фуко та інші), «психоцентризм» (В. Дільтей, Л. Леві-Брюль, З. Фрейд, К. Юнг та інші) [21, с. 155].

Наростаюча індустріалізація сприяла злету соціально-економічних теорій, що відзначалися пафосом революційних перетворень. Вони у різний спосіб пояснювали соціальну еволюцію, приміром шляхом «зламу» тогочасної класової системи стратифікації і надихали маси на соціальну, зокрема революційну практику. Так, автор однієї з найбільш впливових теорій соціології конфлікту німецький філософ К. Маркс був переконаний, що послідовність історичних стадій можна прогнозувати. Опираючись на закони діалектики, найперше закон єдності та боротьби протилежностей, рушієм історії, її локомотивом він визначив соціальну революцію, яка мала б сколихнути весь світ (світова революція) [18]. Класовий принцип та боротьбу класів за економічну та політичну гегемонію було проголошено її каталізатором, де перед має вести народжений індустріалізацією пролетаріат.

Паралельно зі створенням модерних соціально-економічних теорій та пошуками шляхів залучення до революційної практики найбільш знедолених класів (робітники, селяни) значна частина населення Європи реально стала учасницею епохальних перемін – визвольних змагань та національно-демократичних революцій. Зміни світового устрою на той час торкнулися більшості країн Європи, а революційні рухи стали складовою грандіозної «весни народів» середини ХІХ століття та процесу державотворення початку ХХ століття, що відбувся на руїнах імперій. Внаслідок Першої світової війни та стрімких історичних змін народи Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Чехословаччини, Фінляндії виборили свою незалежність й створили власні держави. Українці теж не стояли осторонь тогочасних соціальних змін та революційних перетворень. У дослідженнях історії України цього періоду проблема соціальних революцій є однією з центральних. Вона є визначальною у вивченні історії Української Народної Республіки (УНР) та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР).

Більшість дослідників історії Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) відзначають значення революційної ситуації, що передувала виникненню демократичної й суверенної держави в Галичині в 1918–1920 рр. Інші вчені говорять про мирний й легітимний характер «великого чину» – створення ЗУНР на етнічних українських землях та водночас наголошують на історичній необхідності її захисту від зовнішньої агресії в екстремальних умовах воєнних дій. У своїх працях О. Карпенко говорить про національно-демократичну революцію в Україні [13], натомість його послідовник В. Великочій обґрунтовано розширює її межі – про Українську революцію 1914–1923 рр. [9]. Визначний державний діяч та голова уряду ЗУНР адвокат і публіцист Кость Левицький революційні перетворення на українських етнічних землях Австро-Угорщини іменує «великим зривом» [17]. Ця метафора символізує тогочасні соціальні настанови та революційні настрої українців у боротьбі за ідеали свободи та справедливості. Водночас причини поразки ЗУНР окремі автори вбачають не у боротьбі класів чи недоліках національної політики, а у множинності способів життя – недостатньому етнокультурному діалогу міських та сільських територіальних спільнот.

Отже, соціальна та наукова проблематика революцій та криз в умовах де-стабілізації суспільства, аналіз траєкторій розвитку особистості на тлі екстремальності, перехідних, транзитивних періодів, тобто в контексті національно-визвольних змагань, класової боротьби, соціальних загроз, ризиків, небезпек є для істориків, соціологів, психологів зовсім не новою. Майже два століття поспіль труднощі та негаразди соціальної динаміки науковці пов'язують з ідеями цивілізаційної стабілізації шляхом поступових реформ або революційних «щеплень» на різних рівнях соціальної взаємодії. Зміни в суспільстві при цьому осмислювалися насамперед на засадах діалектики соціальних процесів – суперечностей класової структури та боротьби класів, загострення соціальних стосунків в економічному, політичному, культурному житті чи побуті шляхом соціальних криз, революцій та воєнних дій.

Висновки. У процесі пошуку наукових стратегій стабілізації суспільного життя змінюються як історичні й соціальні контексти цих проблем, так й загальні наукові позиції в їхній розробці – парадигми. На противагу формаційному підходові в історії та соціології, а також психології, що сповідує ідею переворотів та революцій приходять системний та синергетичний підходи, які від новим кутом зору аналізують феномени соціальних змін та соціального розвитку. Ці підходи засвідчують більшу прихильність до еволюційного бачення та дозволяють більш повно представити картину перемін. Відтепер йдеться не лише про опис основних координат соціальної реальності та викликів, які вона генерує стосовно особистості та відповіді останньої.

Здійснений соціально-психологічний аналіз показує, що вивчення розвитку особистості на тлі новочасних соціальних змін може бути уточнений шляхом розрізнення лінійного (еволюційного та революційного) та нелінійного типів розвитку, що реалізуються в межах відмінних модусів існування особистості в умовах невизначеності та нестабільності. До них відносимо, з одного боку, екстремальність існування особистості в ситуаціях революційних змін та воєнних дій, з другого боку – повсякденність її життєвих рутин.

1. Асмолов А. Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития личности М. : Смысл, Издательский центр «Академия», 2007. 528 с.
2. Асмолов А. Г. Психология современности и разнообразия (II приглашение к диалогу). *Mobilis in mobil: личность в эпоху перемен* / под ред. А. Асмолова. М. : Языки славянских культур, 2018. С. 13–28.
3. Афонін Е. А., Бандурка О. М., Мартинов А. Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз) / Укр. тов-во сприяння соц. інноваціям, Від. інф.-бібл. забезпечення Апарату Верховної Ради України. К. : Видавець ПАРАПАН, 2002. 352 с. (Сер. «Відкрита дослідницька концепція»; Вип. № 2).
4. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства ; пер. з англ. І. Андрущенко; за наук. ред. М. Винницького. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 109 с.
5. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; послесл. А. Филиппова. М. : Прогресс-Традиция, 2000. 384 с.
6. Белинская Е. П., Тихомандрицкая О. А. Социальная психология личности : учебное пос. М. : Аспект Пресс, 2001. 301 с.
7. Березовська Л. Окремі аспекти розуміння життєздатності особистості. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві* : збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної

- конференції (20 жовтня 2017 року) / упор. К. М. Бамбурак. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2017. С. 28–33.
8. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Т. 1 : Структура повсякденності: можливе і неможливе / пер. з фр. Г. Філіпчук. К. : Основи. 1995. 543 с.
  9. Великочій В. С. Державно-політична система ЗУНР: реалії національного державотворення й історичне значення. *Професійна освіта управлінських кадрів: проблеми, дослідження, досвід* : збірник наукових статей / кол. авторів; відп. за випуск Л. В. Бойчук Івано-Франківськ : ІФОЦППК, 2017. С. 5–17.
  10. Гідденс Е. Соціологія / пер. з англ. В. Шовкун, О. Олійник; наук. ред. О. Іващенко. К. : Основи, 1999. 726 с.
  11. Зливков В. Л. Ідентичність та автентичність особистості в контексті цивілізаційних викликів сучасності. *Особистість у розвитку: теорія і практика* : монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми : Вид-во СУМДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. С. 165–186.
  12. Йоас Г. Культурні цінності Європи. Передне слово. *Культурні цінності Європи* / за ред. Ганса Йоаса і Клауса Вігганда; пер. з нім. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. С. 7–36.
  13. Карпенко О. Утворення Західно-Української Народної Республіки – вікопомний чин українського народу. *Матеріали Міжнародної наукової конференції присвяченої 75-річчю Західно-Української Народної Республіки* (1–3 листопада 1993 року). Івано-Франківськ, 1993. С. 3–8.
  14. Козелецкий Ю. Человек многомерный (психологические эссе). К. : Лыбидь, 1991. 288 с.
  15. Кримський С. Запити філософських смислів. К. : Вид. ПАРАПАН, 2003. 239 с.
  16. Кримський С. Під сигнатурою Софії. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367 с.
  17. Левицький К. Великий зрив. До історії Української державності від березня до листопада 1918 року на підставі спогадів та документів : препринт. вид. 1931 р. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2018. 128 с.
  18. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / предисл. Ф. Энгельса; пер. И. И. Скворцова-Степанова. Т. 1. Кн. 1. Процесс производства капитала. 1973. 907 с.
  19. Мир VUCA. URL: <http://bestmology.blogspot.com/2016/03/vuca.html>.
  20. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія. К. : Фенікс, 2013. 540 с.
  21. Розов Н. С. Историческая макросоциология: становление, основные направления исследований и типы моделей. *Общественные науки и современность*. 2009. № 3. С. 151–161.
  22. Соціально-економічний потенціал устійчивого розвитку: Практикум / под ред. проф. Л. Г. Мельника (Україна) и проф. Л. Хенса (Бельгія). Суми : ИТД «Университетская книга», 2007. 335 с.
  23. Титаренко Т. М. Нариси до соціально-психологічної теорії особистісного життєконструювання. *Збірник наукових статей Київського міжнародного університету і інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Серія: «Психологічні науки: проблеми, здобутки»*. К. : КиМу, 2014. Вип. 5. С. 172–186.
  24. Титаренко Т. М., Ларіна О. Т. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека : навч. пос. *Бібліотечка соціального працівника*. К. : Марич, 2009. 76 с.
  25. Тойнби А. Дж. Постыжение истории / пер. с англ.; сост. А. П. Огурцов; вступ. ст. В. И. Уколовой; закл. ст. Е. Б. Рашковскою М. : Прогресс, 1991. 736 с.
  26. Тоффлер Э. Третья волна М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ»», 2001. 781 с.
  27. Фромм Е. Мати чи бути / пер. О. Михайлової, А. Буряк. К. : Український письменник, 2010. 222 с.
  28. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. М. : АСТ, 2004. 349 с.
  29. Цілі сталого розвитку: Україна. *Національна доповідь 2017* / Міністерство економічного розвитку та торгівлі України. 2017. 174 с.

30. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность / пер. с нем., вступ. ст. и прим. К. А. Свасьяна. М. : Мысль, 1993. 663 с.
31. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер. с англ. М. : Аспект Пресс, 1996. 416 с.
32. Hayek F. A. The Sensory Order: An Inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology. Chicago Press, 1999. 209 p.
33. Kevin Roberts on the VUCA world. URL: https://www.youtube.com/watch?v=mMzGuavTL_o.
34. Maddi S.R. Hardiness: The Courage to grow from Stress. *The Journal of Positive Psychology*. 2006. № 1 (3). P. 160–168.
35. United Nations Development Programme. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Bulding Resilience. *Human Development Report*. New York : Palgrave Macmillan, 2014. 226 p.
36. Wallerstein I. A. The modern world-system. N. Y. : Acad.press, 1974. Vol. 1. 410 s.

УДК 159.9: 316.62

doi: 10.15330/psp.23.18–26

Надія Вітюк, Святослав Вітюк

ПРОЯВИ МАКІАВЕЛЛІЗМУ В МІЖСОБИСТІСНІЙ ВЗАЄМОДІЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті репрезентовано результати проведеного авторами теоретичного та емпіричного дослідження проблеми макіавеллізму. Розкрито зміст поняття «макіавеллізм», визначено основні маркери макіавеллізму в мотиваційній, когнітивній, емоційній та поведінковій сферах особистості. Подано результати дослідження рівня макіавеллізму студентської молоді, проаналізовано прояви макіавеллізму в міжособистісних стосунках студентів, розглянуто особистісні та соціальні наслідки їх маніпулятивної поведінки.

Ключові слова: макіавеллізм, маніпуляція, психологічний вплив, міжособистісна взаємодія, макіавелліст.

The article presents the results of the author's theoretical and empirical research on the problem of Machiavellianism. The meaning of the concept «Machiavellianism» has been revealed as a personality trait that has a strategy of interpersonal conduct whereby others are manipulated and deceived in the pursuit of one's own interests even though such actions are lacking a moral code. Moreover, it is pointed out that Machiavellianism in psychology is also considered as a personality syndrome, a behavioural strategy, a type of social adjustment, a mechanism of psychological protection. It is noticed that a machiavellist's psychological impact on other people is deliberate, intentional and purposeful.

The main markers of Machiavellianism in the motivational, cognitive, emotional and behavioral spheres of a personality have been determined. It is shown that people exhibiting high levels of Machiavellianism are characterized by interpersonal manipulation, such as the use of some well-tuned communication skills, pragmatism, affective coldness, cynical and traditionally amoral viewpoints adopted in order to promote their own goals/interests. People exhibiting low levels of Machiavellianism are characterized by tolerance towards others, empathy, helpfulness, kindness and ability to understand other people in social situations.

The empirical study was undertaken among the students. The results of the study highlighted that 68,3% of the respondents have high levels of Machiavellianism. It is defined that students quite often use different combinations of hidden and visible psychological influence in an interpersonal interaction such as manipulation, deceit, cynicism, flattery, ruthlessness, psychological